

Pastorale zorg als oecumene – Omgaan met spirituele diversiteit in het pastorale beroep

Theo Plezier

Weinigen zullen bij pastoraat denken aan een vorm van kerkelijke zorg die slechts exclusief beschikbaar is voor de leden van de gemeente. Bovendien, wie iets langer werkzaam is in een pastoraal beroep kijkt niet op van de verscheidenheid, evenmin als van de geestelijke diversiteit in een ‘gewone’ kerkelijke gemeente. Die gewone gemeente bestaat vaak uit mensen met allerlei geloofsbelevingen en inzichten, gevormd door het leven en de reactie op wat zich in het leven voordoet.

Pastoraat wordt vanouds gezien als een middel om de gemeente bij het Woord van God te bewaren en geestelijk leiding te geven aan het lichaam van Christus.²⁶⁰ Dat geeft op zich al aan dat die eenheid niet zomaar een gegeven is. Toch werkt een gemeentepredikant binnen een kader van gedeeld geloof en van een gedeelde levensovertuiging. De werkomgeving van de predikant-geestelijk verzorger valt echter te typeren als een context van ‘spirituele diversiteit’.

Binnen de beroepsgroep van geestelijk verzorgers is een grote verscheidenheid waar te nemen. Die verscheidenheid is tweeledig. Ten eerste is er een verschil binnen de beroepsgroep tussen hen die wel een geestelijk ambt bekleden en zij die dat niet doen. Ten tweede is er binnen de groep geestelijk verzorgers die een geestelijk ambt bekleden een grote variëteit: protestantse predikanten, rooms-katholieke aalmoezeniers, joodse rabbijnen, islamitische imams en hindoe pandits, om de meest voorkomende maar te noemen. Geestelijk verzorgers hebben daarnaast te maken met andere groepen van collega’s, zoals zorgverleners, managers, specialisten, medewerkers van de dienst justitiële inrichtingen of commandanten binnen Defensie. Tot slot brengt deze veelkleurigheid met zich mee dat ‘de’ pastorant niet in de eerste plaats gemeentelid is, maar, afhankelijk van de werkomgeving van de geestelijk verzorger, vooral wordt gezien als patiënt, cliënt, gedetineerde of militair.²⁶¹

Oecumenische ontmoetingen in het werk, met pastoranten of met collega’s (christen of niet) zorgen ervoor dat het pastorale werk zich voltrekt in een spiritueel plurale omgeving; meer dan het ‘gewone’ gemeentepastoraat. In dit artikel gaat het om die ‘spirituele diversiteit’, het kenmerkende van het pastoraal werk in een oecumenische, multireligieuze en seculiere

omgeving. De stelling in dit artikel is dat pastoraal werk in een spiritueel diverse omgeving een gestalte is van oecumene.²⁶²

Eerst verken ik het pastorale werk ‘buiten de muren van de kerk’, vervolgens ga ik in op het toch wat vage begrip ‘spirituele diversiteit’. Daarna gaat het over de vraag wat dit betekent voor de (kerkelijke) zending van de pastor. Een en ander wordt geïllustreerd aan de hand van het pastorale werk binnen de krijgsmacht, als een van de manieren waarop pastoraat als oecumene gestalte krijgt. Aan het eind van het artikel keer ik terug bij dat wat wel de ‘gewone’ gemeente wordt genoemd. Is veel van wat in deze bijdrage naar voren komt ook niet van toepassing op de christelijke gemeente?

Pastoraat buiten de muren van de kerk

Pastoraat onder gedetineerden, militairen, studenten, patiënten, zeevarenden of doven wordt ook wel aangeduid als pastoraat buiten de muren van de kerk (*extra muros ecclesiae*). Nu valt er op de uitdrukking ‘buiten de muren van de kerk’ wel wat af te dingen. Het wekt de indruk van een gesloten systeem. Alsof pastoraat plaatsvindt binnen het gebouw dat we ‘kerk’ noemen.

Pastoraal werk speelt zich veel vaker af in een spreekkamer van een pastor, in huizen van mensen of ook gewoon in de publieke ruimte, in een spontane ontmoeting op straat of in de supermarkt. Misschien dat alleen de biecht, die zich voltrekt binnen de daarvoor afgezonderde ruimte in een kerkgebouw, strikt genomen plaatsvindt binnen de muren van de kerk. Wanneer we de kerk echter vooral zien als het lichaam van Christus in de wereld, worden de grenzen minder scherp getrokken dan het beeld van de ommuurde ruimte oproept.

Laten we het voorbeeld nemen van de predikant die is aangesteld bij Defensie voor de geestelijke zorg van militairen. Deze predikant werkt vanuit een zending van zijn of haar kerkgenootschap. Zoals de aalmoezenier gezonden is door de bisschop voor militaire zaken (het Militair Ordinariaat) en de humanistisch raadsman of -vrouw een zending heeft namens het Humanistisch Verbond. De predikant werkt binnen de kaders van een overheidsinstelling, het ministerie van Defensie, en heeft naast zich collega’s van diverse andere levensbeschouwelijke richtingen.

De krijgsmachtpredikant wordt ergens ‘geplaatst’. Niet zoals een predikant beroepen wordt in een gemeente. Binnen Defensie worden de plaatsingen van geestelijk verzorgers verdeeld over de diverse legeronderdelen (marine, marechaussee, land- en luchtmacht) die elk weer ergens gelokaliseerd zijn op een vliegbasis of kazerne. Daarnaast gaan geestelijk verzorgers met hun eenheid mee op oefening of met een uitzending om deel te nemen aan een

NAVO- of VN-vredes- of trainingsmissie. Veelal is er maar één geestelijk verzorger aanwezig tijdens zo'n missie. Deze geestelijk verzorger is dienstbaar aan de volle levensbeschouwelijke breedte van de aanwezige militairen. En het kan gebeuren dat de protestantse predikant wordt opgevolgd door een van de humanistisch raadsliden, afhankelijk van de plaatsing. De predikant weet zich in al deze gevallen pastoraal verantwoordelijk voor militairen van allerlei levensbeschouwingen, gelovig, niet-gelovig of anders-gelovig. De predikant werkt samen met collega's van andere religies en levensbeschouwingen. En de predikant werkt in een omgeving met commandanten en andere zorgverleners (maatschappelijk werkers, militaire gezondheidszorg) in plaats van met ouderlingen en diakenen. De publieke en seculiere context, de interreligieuze collegialiteit en de veelkleurigheid van de 'pastoranten' brengen grote diversiteit binnen in het pastorale beroep. Hoewel oecumene gaat over gedeeld (christelijk) geloof, gaat bij predikanten die buiten de 'muren' van de kerkelijke gemeente werken oecumene haast naadloos over in multireligiositeit of seculiere spiritualiteit.

Deze dienst van de kerk aan hen in andere domeinen van de samenleving dan de kerkelijke gemeente, heeft oude papieren. Plaatselijke predikanten ondersteunden als garnizoenspredikant de legereenheid die voor kortere of langere tijd gelegerd was bij de stad waar zij aan verbonden waren of voegden zich voor een bepaalde periode als veldprediker bij de eenheid. De zorg voor zieken en gevangenen gaat terug op de werken van barmhartigheid (Matth. 25). De aanduiding van de geestelijk verzorger in het Engels als 'chaplain' verwijst naar het verhaal van Martinus van Tours (vierde eeuw) die zijn soldatenmantel (*capellus*) deelde met een bedelaar, waarna christelijke geestelijken die dienden in het leger 'cappellani' genoemd werden. Het werk van geestelijk verzorgers in de zorg, bij justitie en in de krijgsmacht, is dan wel niet nieuw, de wijze waarop het werk is georganiseerd in de hedendaagse scheiding van kerk en staat in Nederland is dat wel. Dat vertaalt zich organisatorisch in een multireligieuze organisatie van de Diensten Geestelijke Verzorging. Werkten eeuwenlang geestelijken binnen de kaders van het *corpus christianum*, een soort gedeelde christelijke Europese cultuur,²⁶³ die situatie is met de levensbeschouwelijke diversiteit onder de militairen in de eenentwintigste eeuw volstrekt anders. Onderzoek heeft laten zien dat de krijgsmacht nog meer is gesecculariseerd dan het gemiddelde van de samenleving.

Hoewel beiden het ambt van predikant vervullen, zijn gemeentepredikant en predikant-geestelijk verzorger²⁶⁴ onderscheiden beroepen. Het ambt van predikant bindt, maar de contexten waarin het ambtelijk werk plaatsvindt, lopen in toenemende mate uiteen. Met name de predikant die werk-

zaam is in de publieke domeinen van zorg, justitie of krijgsmacht werkt in een context waarin oecumenische samenwerking tussen christelijke pastores de gewone situatie van werken uitmaakt. In de meeste gevallen is de diversiteit nog groter en werkt de predikant samen met geestelijken die andere religies of humanistisch raadsmanen en -vrouwen die de humanistische levensbeschouwing vertegenwoordigen.²⁶⁵

Tot nu toe zijn een paar benamingen langsgeslagen: geestelijk verzorger, predikant en pastor. In de rest van deze bijdrage gebruik ik vooral de aanduiding 'pastor' om de aandacht te houden bij de aard van het pastorale werk. Geestelijk verzorgers houden zich ook bezig met advisering en vormingswerk; terwijl de aanduiding 'predikant' de nadruk legt op de bediening van het Woord in de kerkdienst. Hoewel er in toenemende mate sprake is van niet-ambtelijk gebonden geestelijke verzorging ga ik daar in deze bijdrage niet verder op in. Ik richt de aandacht vooral op het pastoraal werk van de geestelijk verzorger die in het ambt van predikant staat. De vraag ligt immers voor, wat het voor ambtsdragers van de kerk betekent om pastor te zijn voor anders-gelovigen of niet-gelovigen en hoe het is om als protestants pastor samen te werken met collega's uit andere levensbeschouwelijke tradities, zoals rabbijnen, imams, of humanistisch raadslieden.

Spirituele diversiteit

Eerst iets over het begrip 'spirituele diversiteit'. Dat kan al gauw een vaag begrip worden. Ten eerste kan 'diversiteit' van alles omvatten. Het kan gaan om gender, nationaliteit, economische positie of sociale status. Daarom is het goed om diversiteit nader in te perken. Bijvoorbeeld door onderscheid te maken tussen confessionele, religieuze en levensbeschouwelijke diversiteit. Confessionele diversiteit heeft betrekking op verschillen tussen christelijke groepen op basis van geloofsbelijdenissen (confessies); religieuze diversiteit heeft dan betrekking op verschillen in religieuze identiteit: de een identificeert zich als moslim, de volgende als boeddhist en de derde als christen. Levensbeschouwelijke diversiteit rekent dan ook nog met niet-religieuze spiritualiteiten, zoals humanisme of ook wel 'seculiere' spiritualiteit.²⁶⁶

In verband met pastorale zorg gaat het begrip 'spiritualiteit' verder dan het hebben van bepaalde levensbeschouwelijke of religieuze overtuigingen. Spiritualiteit raakt aan de kernen van het bestaan, al zijn onze overtuigingen, religieus of niet, daar natuurlijk wel bij betrokken. Meer dan om overtuigingen en dogmatische inhouden, gaat het bij spiritualiteit om levenspraktijken: Hoe wordt vanuit godsdienstige en levensbeschouwelijke overtuigingen vormgegeven aan het leven, en hoe wordt in praktijken gestalte gegeven aan de gelovige of levensbeschouwelijke identiteit? Bij

praktijken kunnen we dan denken aan gebed, meditatie, eredienst, of omgang met heilige boeken. Dit maakt 'spiritualiteit' toch wel een wat breed begrip.²⁶⁷ Sommigen spreken daarom liever over 'geloofsbeleving', terwijl dat voor anderen weer te specifiek christelijk klinkt. Deze overwegingen laten zien hoe ingewikkeld het begrip is, terwijl we het aan de andere kant nodig hebben om recht te kunnen doen aan de grote godsdienstige en levensbeschouwelijke veelzijdigheid tussen mensen.

Wanneer we religie en levensbeschouwing bezien vanuit het begrip 'spiritualiteit', dan gaat het dus om meer dan overtuigingen en ideeënwerelden. Dan gaat het vooral om het leven 'beleven', de persoonlijke ervaring en het leven in de tijd. Dan gaat het om het leven zoals het geleefd wordt, niet slechts om datgene wat gedacht wordt. Spiritualiteit raakt aan existentie, 'het in de wereld zijn'. Dat staat niet los van de overtuigingen die in godsdiensten en levensbeschouwingen fundamenteel zijn. Neem bijvoorbeeld de oude christelijke gedachte dat de mens leeft voor het aangezicht van God (*coram Deo*). Daarin wordt de overtuiging uitgedrukt dat God niet lokaal gebonden is, maar overal aanwezig is (*alomtegenwoordig*). Toch is die overtuiging zelf niet de christelijke spiritualiteit. Spiritualiteit is veelmeer een existentieel in het leven staan, de christen die in het dagelijks leven, met al het mooie én het afzichtelijke, rekening houdt met en zich bemoedigd weet door de aanwezigheid van God.

Spirituele diversiteit gaat dus om de verschillen tussen de diepmenselijke reacties op wat zich in het leven afspeelt, de diversiteit in omgang met conflicten en crises, maar ook alle verschillen die zich tussen mensen aandienen als het gaat om dat wat hoop en verwachting geeft, waar mensen bang voor zijn of naar verlangen.

Voor een christen wordt dit bijvoorbeeld gevoed vanuit de relatie met Christus. Toch krijgt de betrekking op Christus altijd vorm in een persoonlijk leven en is dus nooit terug te brengen tot een algemeen beeld. Als een humanist zich laat leiden door ethische waarden, zoals de gelijkheid van alle mensen, dan zal dat zich in het leven van iedere humanist anders uitdrukken. Mensen putten uit bronnen, geven vorm aan hun leven, maken belangrijke levenskeuzes en brengen dieperliggende waarden in praktijk. Daarover gaat spiritualiteit. En hoe dat gestalte krijgt in hun persoonlijk leven. Dit is altijd verweven met de biografie, met 'het staan in het leven' van dit moment en met de dynamiek van een mensenleven, ook als iemand constateert dat het leven wat tot stilstand is gekomen.

Spiritueel heet het gesprek dat gaat over dat wat mensen het diepst in hun bestaan raakt, dat wat we ook wel 'existentieel' noemen, en waar mensen dit verbinden aan bronnen en werkelijkheden buiten en in henzelf. Voor een humanist is dat het 'menselijke', voor een christen is dat 'God in Christus' en anderen verwijzen naar andere realiteiten die er voor hen toe doen.

Deze typeringen zijn niet bedoeld ter relativering. Alsof er geen waarheid zou zijn. Het is slechts een manier om te beschrijven hoe spiritualiteit door de verschillende levensbeschouwingen heen functioneert.

Werk van pastor

Laten we dit verstaan van 'spirituele diversiteit' eerst eens toepassen op het werk van een pastor. Een pastor in een ziekenhuis maakt contact met allerlei soorten mensen. Hier valt direct het verschil op met de eigen predikant die een gemeentelid in het ziekenhuis bezoekt. De predikant komt de zaal binnen, ziet aan het naambordje bij welk bed hij moet zijn of kijkt in de zaal voor wie hij komt. Het gesprek speelt zich vaak af naast het bed; soms wordt het gordijn dichtgedaan om een besloten ruimte te creëren waarin de dingen van de ziel gedeeld kunnen worden, zonder dat anderen daarbij worden betrokken. De zorg is gericht op de broeder of zuster uit de gemeente. Ook al zullen de meeste gemeentepredikanten bij een bezoek aan een ziekenhuis ook openstaan voor anderen die een beroep op hen doen, het werk van een ziekenhuispastor is toch anders.

Patiënten kunnen een beroep doen op geestelijke verzorging, zonder dat ze altijd weten van welke signatuur de geestelijk verzorger is. Of er levensbeschouwelijke verbinding is en of er sprake is van gedeeld geloof, dat is voor de ziekenhuispastor vanaf het eerste contact een open vraag. Je komt niet namens een bepaalde christelijke gemeente, maar je bent onderdeel van de zorginstelling en draagt bij aan goede zorg voor mensen. Voor ieder mens, ongeacht levensbeschouwing, geloof of ongeloof. In het ziekenhuis, zoals in een justitiële inrichting of in de krijgsmacht, is sprake van een grote spirituele diversiteit. De pastor heeft te maken met cliënten, gedetineerden of militairen met een heel andere levensbeschouwing dan hij- of zijzelf, met collega's met diverse religieuze en niet-religieuze overtuigingen en maakt deel uit van zorgoverleg met andere professionals. In deze diversiteit moet de pastor zijn of haar eigen weg vinden. Die weg ligt ergens tussen twee uitersten: het ene uiterste waarin je er alleen maar kunt zijn voor de mens met wie je je geestelijk verwant voelt en het andere uiterste waarin je je eigen geloof en overtuigingen verstoppt.

Pastores hebben te maken met een breedte van geestelijke belevingen en levensbeschouwingen. Zijn die even divers als mensen divers zijn? Of moet er ook iets anders gezegd worden? Het lijkt voor de hand te liggen dat er tussen een gereformeerde pastor en een gereformeerde pastorant meer overeenstemming en geestelijke herkenning is dan tussen een gereformeerde pastor en een liberaal-protestantse, islamitische of agnostische gesprekspartner.

Spirituele diversiteit heeft ook te maken met de vraag in hoeverre herkenning tussen gesprekspartners mogelijk is en wat de grond is voor deze

herkenning. Tussen christenen kan er geestelijke herkenning zijn in de ervaringen van verlatenheid door God, zoals bijvoorbeeld de gereformeerde theoloog Gisbertus Voetius daarover heeft geschreven in zijn *Praktijk der Godzaligheid*. Tegelijk zijn die ervaringen herkenbaar in de geschriften van de Spaanse rooms-katholieke mysticus Johannes van het Kruis waarin het gaat over de ‘donkere nacht van de ziel’. Misschien verloopt geestelijke herkenning wel minder langs confessionele lijnen en juist meer langs de lijnen van de beleving, de spiritualiteit of de bevinding. Zo kan er tussen een christen en een niet-christen herkenning zijn in de grote levensvragen, existentiële thema’s, zoals eenzaamheid, verdriet en lijden. Dezelfde vragen aangaande God en het lijden kunnen een christen en een niet- of andersgelovige verbinden, ook al wordt het antwoord niet altijd langs dezelfde weg gevonden.

Naast herkenning die ontstaat in het contact, zal de pastor het ook als opdracht zien om aan herkenning te werken. De pastor kan ervoor kiezen om bij te dragen aan gezamenlijkheid en ontmoeting, dwars door de eigen geestelijke vervreemding heen. Hoe minder geestelijke herkenning, hoe harder de pastor zich hiervoor moet inspannen. Uiteindelijk zal het gaan om de vraag wat voor deze patiënt, cliënt of gedetineerde bijdraagt aan goede zorg.²⁶⁸

De pastor bevindt zich in een veelheid van contacten, waarbij de ene mens dichterbij staat en de ander op grotere afstand, als het gaat om geestelijke herkenning. We zouden hier vier posities kunnen onderscheiden: 1. de pastor die zorg verleent aan de geloofsgenoot binnen een gedeelde geestelijke horizon; 2. de pastor die zorg verleent aan een gelovige met een andere christelijke spiritualiteit, hier is wellicht het woord ‘oecumenisch’ van toepassing; 3. de pastor die zorg verleent aan een mens met een andere religieuze levensbeschouwing, hier kan gesproken worden van ‘interreligieus’ pastoraat; 4. de pastor die vanuit de eigen levensovertuiging en spiritualiteit geestelijke zorg verleent aan iemand die zichzelf als niet-gelovig of a-religieus aanduidt. Kan hiervoor de term ‘seculier’ pastoraat gebruikt worden? In elk geval maken deze onderscheidingen duidelijk dat de mate van herkenning, de grond voor de herkenning en het vruchtbaar maken van geestelijke herkenning met het oog op goede zorg voor de medemens voortdurend in het geding zijn in het pastorale werk dat zich buiten de muren van de kerk afspeelt.

Zending en het pastorale beroep

Achter elke geestelijk verzorger die bij Defensie of Justitie werkt, staat een zendende instantie. Voor de protestantse pastor is dat de kerk waartoe hij of zij behoort. De protestantse pastor is daarmee ambtsdrager en werkt vanuit een kerkelijke zending. Die zendende instantie kan enerzijds een

formele betrekking betekenen die nodig is om de scheiding tussen kerk en staat te garanderen. Aan de andere kant horen zending en ambt inhoudelijk bij elkaar, want als het in de kerk over zending gaat, dan gaat het over de functie waarmee de kerk in de wereld staat: de dienst aan het evangelie. De kerkelijke zending heeft dus meerdere lagen. Ten eerste geeft de (kerkelijke) zending invulling aan de scheiding tussen kerk en staat. Vervolgens creëert het ambt en het daaraan verbonden verschoningsrecht een vrijplaats die de pastor een aparte positie geeft binnen de organisatie. Ten derde is er de theologische laag van zending (of: missie), waarbij met het ambt zelf een eigen roeping en dus ook een inhoudelijke agenda meekomt. De ambtsdrager vertegenwoordigt Christus en deelt in de roeping van de kerk om het evangelie met de wereld te delen. Deze drie lagen vallen niet samen en met name de laatste, inhoudelijke, laag kan voor een spanning zorgen in de uitoefening van het werk.

De missie van de kerk valt niet samen met de visies op en belangen van instellingen waarbinnen pastores werkzaam zijn. Ook al zorgt de scheiding tussen kerk en staat dat de inhoud van het pastorale werk zich onttrekt aan de gebruikelijke hiërarchie in organisaties, dat neemt niet weg dat de positie van de pastor kwetsbaar is in een omgeving waarin de markt het voor het zeggen heeft (zorg) of die door wisselende politieke meerderheden zomaar kan veranderen (Justitie, Defensie). Ook voor de pastor zelf is de rol van het ambt niet altijd eenduidig. Sommigen ervaren een grote afstand tot de kerk die hen (ooit) heeft gezonden. Is de band met de kerk alleen maar formeel, of betekent het ook iets in de daadwerkelijke uitoefening van het pastorale werk? Hierover schreef Richart Huijzer een belangrijk proefschrift en hij constateert dat voor veel geestelijk verzorgers het ambt van groot persoonlijk belang is voor hun identiteit als pastor, ook als dat betekent dat de ambtsdrager misschien wel een grote afstand ervaart tot de kerkelijke instantie die hem of haar heeft gezonden.²⁶⁹

Spreken over ambt en zending roept ook een andere vraag op. In hoeverre is pastoraal werk buiten de muren van de kerk ook missionair werk? Met andere woorden: Is de pastor in de krijgsmacht of in een zorginstelling een soort 'zendeling'? Deze vraag is voor veel pastores niet eenvoudig. Zij kiezen, binnen het raamwerk voor spirituele zorg (*spiritual care*), zoals beschreven in beroepsstandaarden en die teruggaat op definities van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO),²⁷⁰ voor goede zorg zoals dat door de cliënt of militair wordt ervaren.

De pastor wordt niet geacht er een eigen agenda op na te houden; of de agenda van de zendende instantie voorop te stellen. Anders gezegd, een predikant zal er in het pastorale werk onder militairen niet op uit zijn om hen over te halen om christen te worden als zij dat niet zijn, of lid te worden van zijn of haar kerkgemeenschap. Sterker nog, pastores die zich

door een dergelijke agenda laten leiden, maken hun speelruimte klein en hun werk binnen een seculiere context onmogelijk. Toch zijn missie en zending te veel aan elkaar verwant om zomaar te zeggen dat pastoraal werk binnen de kaders van een ambtelijke zending niets te maken heeft met de missionaire functie van de kerk.

Voor een antwoord op deze vraag lezen we mee met Victoria Slater, een Britse pastoraal theologe die voor de Anglicaanse kerk heeft meegewerkt aan een belangrijk rapport over geestelijke verzorging. Het pastoraat buiten de muren van de kerk is een speciale vorm van 'ministry', van kerkelijke dienst. Daarmee kiest Slater een andere insteek dan de discussie die zich in Nederland vooral richt op de professionalisering van de geestelijk verzorger tussen andere professionals in het systeem waarbinnen de pastor werkzaam is, een zorginstelling, een penitentiaire inrichting of bij Defensie. Slaters insteek is ook een vraag aan de pastores zelf: Versta je je werk in het verlengde van de missionaire functie van de kerk?

De neiging om de geestelijke zorgverlening te ontdoen van theologische taal is groot, omwille van de verstaanbaarheid en legitimering binnen een seculiere context. Slater begint voor haar verstaan van geestelijke zorg buiten de muren van de kerk niet aan de kant van de professionalisering, maar aan de kant van de theologie. Een benadering die vruchtbaar is om het eigen karakter van pastoraat als godsdienstige praktijk vast te houden. Zij start bij wat zij de 'theologische integriteit' van de pastor noemt, gevolgd door de 'ambtelijke (*ministerial*) identiteit', om tot slot uit te komen bij de 'professionele integriteit'.²⁷¹ Die volgorde is van belang, omdat wie aan de kant van het professionele begint niet zomaar uitkomt bij het ambtelijke en bij het theologische.

Pastores in zorginstellingen en bij Justitie en Defensie zien zichzelf niet als zendelingen. Toch vraagt hun theologische en ambtelijke integriteit om een betrokkenheid op het christelijk geloof die verder gaat dan alleen de eigen spiritualiteit. Zij zullen een eigen (godsdienstige) opvatting ontwikkelen over de vraag wat 'goede zorg' is. De pastor levert vanuit zijn of haar eigen levensbeschouwelijke traditie een eigen bijdrage aan het goede leven van de mens die zich in een pastoraal contact geeft aan de pastor. De veronderstelling mag toch wel zijn dat het evangelie goed is voor ieder mens én dat het evangelie een eigen werking heeft met het oog op het welzijn van mensen. De pastor die bijvoorbeeld vanuit de eigen spiritualiteit werkt met Bijbelse beelden en verhalen, boort daarmee de eigen kracht en werking van het evangelie aan. Het Woord heeft een eigen werking, zonder dat daarmee levensbeschouwing wordt opgedrongen.

De eigen spiritualiteit inbrengen

Toch moet op dit terrein nog veel werk gebeuren. Twee gedachten wil ik hier noemen. Ten eerste gaat het om het positioneren van de christelijke pastor binnen het geheel van het levensbeschouwelijke spectrum. Ieder mens heeft een levensbeschouwelijke oriëntatie. Ook de pastor. Het is de taak van de pastor om hier transparant in te zijn. Niet om de eigen levensbeschouwing over te willen dragen, maar om *vanuit* de eigen zending het gesprek met de ander te voeren over die zaken die er in het leven ten diepste toe doen. Het veronderstelt dat het existentiële pas echt goed toegankelijk wordt door er ook vanuit een eigen visie op het (goede) leven over te spreken. De kerk heeft niet alleen visie op het goede leven, maar ook de roeping om dat te delen. In die roeping deelt de pastor *vanwege* het ambt. De pastor zal zichzelf dus in het hele spectrum van levensbeschouwingen inbrengen. Daarmee verhult het ambt niet, maar is het een dragende grond van waaruit de pastor persoonlijk kan spreken. Hoe dat precies moet, welke grenzen en mogelijkheden er zijn, hoe dit kan zonder de eigen agenda van de zendende instantie in alles leidend te laten zijn, zijn hier terechte vragen.

Ten tweede is het nodig om een nieuwe benadering te zoeken van zielzorg die recht doet aan de verbinding tussen God en mens, ook als die verbinding levensbeschouwelijk heel divers wordt ingevuld door de cliënten, gedetineerden of militairen met wie de pastor in contact treedt. De pastor heeft een eigen visie op pastorale zorg nodig die wordt gevoed vanuit de gedachte dat ieder mens een ziel is die openstaat in de richting van God. Dat kunnen we onderbouwen vanuit het christelijke begrip van de Drie-e-nige God. Het geloof in de Schepper en de mens als beeld Gods; het geloof in de menswording van Christus, waarin God zichzelf geeft als mens onder de mensen en het heil voor ieder mens beschikbaar is; het geloof in Gods Geest die present is aan ieder mens en ieder mens bereiken kan. Zodra een pastor spreekt met een militair, spreken zij elkaar binnen de kaders van Defensie. Predikant en militair spreken allebei vanuit hun eigen levensbeschouwing. Ze kunnen levensbeschouwelijk dicht bij elkaar staan, maar er kunnen ook grote verschillen zijn. De pastor zal dus eerst goed peilen waar de militair zich levensbeschouwelijk bevindt. Ook dat is deel van de missie van de kerk: weten met wie je spreekt, zodat je ook kunt inschatten hoe het evangelie een rol kan spelen in de ontmoeting. Hier kunnen we globaal vier posities innemen. De eerste positie is die van de ontmoeting van twee gelovigen. Pastor en militair delen beiden in het christelijk geloof. Dat maakt het gesprek tot een geloofsgesprek. De tweede positie is dat de militair en de predikant beiden belangrijke menselijke waarden delen, zoals de waardigheid van ieder mens en de vrijheid van het individu. Het gesprek kan zich binnen deze gedeelde waarden afspe-

len, maar de pastor kan deze gedeelde waarden ook verbinden met de verhalen en beelden die bijvoorbeeld in het christelijk geloof normatief zijn, zoals Bijbelverhalen of Bijbelse beelden. Een derde positie is dat de pastor spreekt met iemand van een andere levensovertuiging terwijl er nauwelijks gedeelde waarden zijn, of dat er sprake is van een conflicterende levensbeschouwelijke oriëntatie (de vierde positie). Het is overigens de vraag of in de dagelijkse praktijk van de pastor de derde en vierde positie wel voorkomen. De meeste pastores zijn vanuit hun professionaliteit in staat om, hoe groot de verschillen ook zijn, gedeelde grond te vinden met hun gesprekspartners.

De pastor zal niet evangeliseren. Maar door zijn of haar aanwezigheid Christus vertegenwoordigen. De pastor beweegt zich als het ware over een spectrum van geloofsgesprek, via pastorale openheid, naar diaconale presentie. Via een gesprek of een uitnodigende houding vanuit het evangelie, naar een aanwezigheid die door het evangelie wordt gevraagd. Niet de missie van de kerk, maar de missie van God (*missio Dei*) in deze wereld staat voorop. Zo krijgt in het werk van de pastor het Koninkrijk van God gestalte in een veelheid van manieren en benaderingen.

Hoewel zij zichzelf niet zullen omschrijven als 'evangelisten', herinnert de kerkelijke zending geestelijk verzorgers eraan dat de primaire functie van de kerk de eer van God en het verspreiden van het evangelie is (*worship* en *evangelism*), aldus de Engelse aartsbisschop Justin Welby. Welby voegt eraan toe dat de rest 'decoratie' is, al betekent dat volgens James Walters en Charlotte Bradley niet dat geestelijke zorg onder de 'decoratie' valt.²⁷² Terecht stellen zij – om meer dan één reden – dat geestelijk verzorgers geen 'eenzame evangelisten' zijn, maar zich moeten ontwikkelen tot 'missionaire leiders' die het werk buiten de muren van de kerk op een constructieve, christelijke en theologisch verantwoorde manier kunnen inbrengen binnen de kerk als geheel. De uitdagende rol van missionair leider, die ze weggelegd zien voor geestelijk verzorgers, verdient meer doordenking en uitwerking voor de Nederlandse context.

Spirituele diversiteit, ook binnen de kerkelijke gemeente

De krijgsmachtpredikant trekt op met militairen van allerlei levensbeschouwelijke richtingen. De justitiepredikant is beschikbaar voor elke gedetineerde. Hetzelfde geldt voor de ziekenhuispastor. Hoewel pastores in de krijgsmacht, bij Justitie en in zorginstellingen op het oog met een grotere diversiteit te maken hebben dan gemeentepredikanten, is dat maar ten dele het geval en is het de vraag in hoeverre de doelgroep de essentie van het pastorale beroep bepaalt. Bij wijze van afsluiting daarom een kleine toepassing van het voorgaande op het werk van de gemeentepredikant. In kerkelijke gemeenschappen zijn predikanten en voorgangers pastoraal

betrokken op ieder mens die op hun pad komt. Vaak dienen zich via de contacten met gemeenteleden andere contacten aan. Soms naar aanleiding van een gebeurtenis in het leven van mensen, een geboorte, een huwelijk, een overlijden. Soms na afloop van een dienst, als een gast zich meldt; of tijdens een bezoek aan het ziekenhuis, als een patiënt de aandacht van de pastor trekt. De contacten van pastores kenmerken zich door een grote geestelijke diversiteit. Niet alleen de contacten die zich aan de rand van – of van buiten – de gemeente voordoen, maar ook de contacten binnen de gemeenten.

Twee tegenstrijdige ontwikkelingen moeten hier genoemd worden. Aan de ene kant worden gemeenten homogener. Deels vanwege de kerkverlating, deels vanwege het feit dat gemeenteleden meer dan ooit zelf kiezen bij welke kerk ze willen horen. Aan de andere kant worden kerkelijke gemeenten pluraler. Ethische standpunten en geloofsovertuigingen zijn niet meer zo eenduidig als ze ooit geweest zijn. Deze thematiek vraagt om een eigen behandeling en de ruimte in dit artikel staat dat niet verder toe. Het zal duidelijk zijn dat voor veel gemeentepredikanten de diversiteit niet minder, hoogstens anders is, dan dat dit geldt voor de oecumenische contexten waarbinnen geestelijk verzorgers werkzaam zijn.

De spirituele diversiteit waar gemeentepredikanten mee te maken hebben vraagt – evenzeer als de diversiteit die het werk van geestelijk verzorgers kenmerkt – allereerst trouw aan de zending en daarmee aan de inhoud van het evangelie. Het vraagt ook om solidariteit met mensen, wie ze ook zijn en waar de pastor ze ook ontmoet. Zending en solidariteit vinden elkaar in de loyaliteit van de pastor.

De loyaliteit aan het Evangelie en de loyaliteit aan het menselijke, de humaniteit, hoeven niet op gespannen voet te staan, al lijkt dat soms het geval te zijn. Hier komt het aan op persoonlijke en theologische wijsheid. Persoonlijk moet de pastor kunnen meebewegen met wat zich aandient, theologisch dient de pastor te beschikken over een brede expertise. Pastorale zorg wordt zelf een oefening in oecumene. Spirituele diversiteit vraagt om authentieke en integere pastores. Zo wordt vanuit het evangelie het goede voor ieder mens gezocht.